

İşgal İstanbul'unun Kentsel Dönüşümünü Beyaz Ruslar Üzerinden Okumak

Bilge Ar*

Özet

İstanbul'un 20 Mart 1920 öncesi mütareke, sonrası resmi işgal olmak üzere 13 Kasım 1918'de başlayıp 6 Ekim 1923'te Türk ordusunun İstanbul'a girmesi ile sonlanan işgal dönemi yoğun bir yeni inşaat faaliyeti içermemesi nedeniyle, dönem üzerine yapılan incelemelerde mimari açıdan dikkat çekmemiştir. Oysa bu dönemde İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenik düştüğü bir savaşın ardından gerek işgal kuvvetleri yöneticileri ve askerleri gerekse imparatorluğun her yanında kaybedilen topraklardan başkente sığınan mültecilerle oldukça kalabalık bir hal almış ve tüm bu nüfus ve yeni idare için çok sayıda mekâna ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Ekonomik durumu kötü olan imparatorlukta bu yeni ihtiyaçlar zorunlu olarak mevcut yapıların işlevlerinin dönüştürülmesi ile karşılanmıştır. Geçici niteliğini kaybetmeyen işgal nedeniyle işgalci kuvvetler de ihtiyaç duydukları mekânları benzer bir yöntem ile elde etmişlerdir. Başkentini aldığı yüklü miktardaki iç göçün yanı sıra Bolşevik devriminden kaçan Rusyalılar da bu dönemde büyük dalgalar halinde İstanbul'a gelmiştir. Bu çalışma şehrin kentsel ve mimari ortamında işgal döneminde geçirdiği işlevsel dönüşümü göçmen grupları içinde başlıca bir yere sahip Beyaz Ruslar üzerinden değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla öncelikle Rusyalı göçmenlerin asal ihtiyaçlarının sağlanması amacıyla onlar için oluşturulan barınak, yetimhane, hastane, aşevi gibi kurumlar ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci yarısında Rusyalı mültecilerin İstanbul'un sosyal hayatına etkileri yine mimari işlevsel dönüşüm süreci üzerinden incelenmekte ve bu defa Rusyalı mülteciler tarafından, özellikle eğlence ve spor faaliyetleri için oluşturulan mekânlar ortaya konmakta, bunların şehrin hayatında sonraki dönemleri etkileyen kalıcı etkileri irdelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Beyaz Ruslar, İşgal İstanbul'u, kentsel dönüşüm, yeniden işlevlendirme

A Study of the Urban Transformation of Occupied Istanbul through the Experience of White Russian Refugees

Abstract

The occupation years of Istanbul under allied forces (from November 13, 1918 to October 6, 1923) did not involve intense construction activities and thus has not attracted much attention as a subject for architectural history research. However, as the capital of the recently defeated Ottoman Empire, the city, which became severely crowded, presented an enormous need for new spaces in order to fulfill a great variety of new functions to serve allied forces, soldiers, and immigrants coming from all over the empire. Due to the poor economic conditions of the defeated Ottoman state, these new demands were fulfilled by the functional transformation of existing buildings instead of new construction. Allied forces acquired the spaces they needed through the same methods of seizing and refunctioning since the occupation never lost its temporary classification. Along with massive internal immigration to Istanbul, refugees fleeing from the Bolshevik Revolution also greatly increased the population of the city. This study aims to examine functional transformations in the urban and architectural environment of occupied Istanbul by White Russian refugees. First, spaces providing basic needs are examined, such as shelters, orphanages, hospitals, and soup kitchens. Second, the influence of refugees from Russia on the social life of the city is examined based on the functional transformation process of available buildings, focusing especially on spaces used for entertainment and sports activities that have come to show permanent effects extending to later periods.

Keywords: White Russians, occupied Istanbul, urban transformation, refunctioning

102 İstanbul'un 20 Mart 1920 öncesi mütareke, sonrası resmi işgal olmak üzere 13 Kasım 1918'de başlayıp 6 Ekim 1923'te Türk ordusunun İstanbul'a girmesi ile sonlanan işgal dönemi yoğun bir yapı faaliyeti içermemesi nedeniyle, dönem üzerine yapılan incelemelerde mimari açıdan dikkat çekmemiştir. Ancak bu dönem kentsel ve mimari ortam açısından incelendiğinde kendine has ve büyük çaplı bir işlevsel dönüşüm tablosu ortaya çıkmaktadır. Savaş ve ardından işgal, hem hastane ve yetimhanelere olan ihtiyacı arttırmış, hem de göçmenler ve yangınlardan sonra evsiz kalanların barındırılması ve işgal kuvvetlerinin teşkilatlanması gibi işler için yeni mekân gereksinimlerini ortaya çıkarmıştır. Oysa söz konusu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, savaşta yenik düşmüş, ekonomik durumu kötüleşmiş bir devlettir. Bu durumda yeni ihtiyaçlar zorunlu olarak mevcut yapıların işlevlerinin dönüştürülmesi ile karşılanmıştır.

İngiliz, Fransız ve İtalyanlardan oluşan işgalci kuvvetler açısından İstanbul'un hiçbir bölgesinde tek bir devletin resmi hâkimiyeti söz konusu olmamıştır. İşgal beş yılı aşkın bir süre devam etmiş olmakla birlikte geçici niteliğini yitirmemiştir. İşgalci devletlerin hâkimiyetlerinin süresi ve kapsamının bu şekilde muğlak olması burada belirgin bir yapı faaliyetine girişmemelerini açıklamaktadır. Bu durumda işgal kuvvetleri de ihtiyaç duydukları mekânları elde etmek için el koyma ve yeniden işlevlendirme yoluna gitmişlerdir.

Ancak tabii ki bu uzun dönem boyunca yeni inşa faaliyeti olmadığı söylenemez. Şehir hayatı işgal dolayısıyla tamamen durmuş değildir ve geç Osmanlı mimari üsluplarını yansıtan Birinci Ulusal Mimarlık akımının temsilcilerinden İtalyan asıllı İstanbullu Levanten mimar Giulio Mongeri tarafından tasarlanan Karaköy Palas ve Maçka Palas gibi projelerin hayata geçirilmesine azalarak da olsa devam edilmiştir.¹ Yeniden işlevlendirme sürecinde işgal kuvvetlerinin henüz işlerliğe geçmemiş olmalarının getirdiği kolaylık ile özellikle Karaköy Palas, Göztepe Pansiyonlu İlkokul² gibi yeni yapılmış ve hatta inşaatı sürmekte olan yapıları seçtikleri görülmektedir.

Savaş sonrası yenik düşmüş bir imparatorluğun başkenti olan İstanbul, Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı boyunca ve işgal döneminde imparatorluğun Balkanlar'daki ve doğudaki topraklarından yüklü miktarda iç göç almıştır. Bunun yanı sıra Bolşevik devriminden kaçan Rusyalılar büyük dalgalar halinde İstanbul'a gelmiştir.³ Öte yandan şehrin yoğun ahşap dokusu nedeniyle tarihi boyunca sıkça maruz kaldığı yangın felaketleri de işgal sürecinde çok daha korkunç boyutlara ulaşmıştır.⁴ Yangınzedeler ve göçmenler için barınaklar oluşturmak, yetimhaneler ve mülteci çocuklar için okullar açmak, hastaneler kurmak savaş ve işgalin neden olduğu sorunlar için geliştirilen başlıca çözümlerdir. Bu çalışma şehrin kentsel ve mimari ortamında işgal döneminde geçirdiği işlevsel dönüşümü mülteci grupları içinde başlıca bir yere sahip olan Beyaz Ruslar üzerinden değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla öncelikle Rusyalı mültecilerin asal ihtiyaçlarının sağlanması amacıyla onlar için oluşturulan barınak, yetimhane, hastane, aş evi gibi kurumlar ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci yarısında Rusyalı mültecilerin İstanbul'un sosyal hayatına etkileri yine mimari işlevsel dönüşüm süreci üzerinden incelenmekte ve bu defa mülteciler için değil, mülteciler tarafından, özellikle eğlence ve spor faaliyetleri için oluşturulan mekanlar ortaya konmakta, bunların şehrin hayatında sonraki dönemleri etkileyen kalıcı etkileri irdelenmektedir.

1 Birinci Ulusal Mimarlık ve dönemin mimarları ile ilgili bkz. Metin Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984).

2 Bedii N. Şehsuvaroğlu, *Göztepe* (İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1969), 39.

3 Jak Deleon, "Beyaz Ruslar," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), 177. İstanbul'daki yardıma muhtaç mültecilerin büyük çoğunluğunu Rusya'dan gelenler oluşturmaktadır. Bunlar içinde Rus tebaası olan Ermeniler, Yahudiler, Rumlar, Türkler, Gürcüler, Ukraynalılar, Tatarlar ve Kalmuklar da bulunmaktadır. Ayrıca çok sayıda Türk, Ermeni ve Rum mülteci ile az sayıda Polonyalı, Finlandiyalı, Letonyalı, Litvanyalı, İsveçli, Alman ve İtalyan vardır, bkz. Charles Claffin Davis, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu," *İstanbul 1920*, der. Clarence Richard Johnson, çev. Sönmez Taner (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 178. Beyaz Rusların göçü ile ilgili kapsamlı bilgi için ayrıca bkz. Marc Raëff, *Russia Abroad: A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939* (New York: Oxford University Press, 1990).

4 Bilge Ar, "İşgal İstanbul'unda Yangınların Kente Etkisi, Ortaya Çıkan Konut Sıkıntısı ve Buna Yönelik Çözümler," *Mimari ve Kentsel Koruma: Nur Akın'ın Armağanı*, der. Kutgün Eyüpgiller ve Zeynep Eres (İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2013), 71-86.

Belediye Hizmetleri

Genellikle, savaş sonrası oluşan kötü koşullar nedeniyle ortaya çıkan salgın hastalıkların savaşlardan daha fazla can aldığı gözlenir. Bu tür salgınları önlemek ve gerekli önlemlerin alınması amacıyla İstanbul Şehremaneti tarafından 5 Mayıs 1919 itibarıyla belediye başkanı görevine getirilen ve kendi de doktor olan Cemil Paşa'nın (Topuzlu) yoğun çabalar gösterdiği anlaşılmaktadır. Cemil Paşa'nın anıları, ekonomik koşulların olumsuzluğunun pek çok girişimi sekteye uğrattığını göstermektedir. Cemil Paşa göreve geldiği dönemde şehrin durumunu tarif ederken sokakları çok pis bulduğundan bahsetmekte, çöp toplama işlerinin aksaması sonucu sokak ve boş aralarda çok fazla atık biriktiğini, aydınlatma elemanlarının en geniş caddelerde bile yetersiz olduğunu, seyyar satıcıların en işlek yol ve meydanlarda sirkülasyonu engellediğini, park ve bahçelerin son derece bakımsız olduğunu belirtmektedir.⁵ Belediye başkanlığı döneminde öncelikle bu temizlik işlerine ağırlık verilmiş, kamyonlar tedarik edilerek çöplerin kaldırılmasını sağlamış, beş sene önceye kadar yapıldığı gibi büyük caddelerin yıkanmasına tekrar başlanmış, erkek çöpçü bulma imkânı olmadığından, kadın çöpçü grupları oluşturulmuş ve kadın arabacılar kullanılmıştır.⁶

Belediye başkanlığını, icraatları için gerekli otoriteyi sağlayacak İstanbul Valiliği görevinin de kendisine verilmesi şartıyla kabul eden Cemil Paşa bir süre sonra yeni bir valinin atanması ve İtilaf Devletleri yüksek komiserliklerinden gelen baskılar sonucunda 28 Şubat 1920'de görevinden istifa etmiştir. O sıralar Sultan Mahmud Türbesi yakınında yer alan Şehremaneti binası bu istifanın hemen sonra İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş ve belediye işleri işgal kuvvetlerinin eline geçmiştir.⁷ Söz konusu dönemde *The Orient News*⁸ gazetesi de Osmanlı Devleti'nin kötü ekonomik durumu nedeniyle belediyenin gerçekleştirilmesi gereken temizlik işleri ve sağlık önlemleri ile ilgili icraatlarda yetersiz kaldığına ve bu konuda İtilaf Devletlerince alınan katı önlemlere değinmektedir.⁹ Belediyenin görevleri bu şekilde engellendikten sonra işgal kuvvetleri ve Rum cemaatinden birer temsilci ile USS St. Louis gemisinden bir doktor subayın katılımıyla bir Sağlık Komisyonu kurulmuştur. 1920'nin sonlarına doğru bu komisyon deniz ve şehir komisyonu olarak ikiye ayrılmıştır.¹⁰

Sağlık Merkezleri ve Karantina

Sağlık Komisyonu ile bağlantılı olarak açılan sağlık merkezleri arasında çoğu geçici olmak üzere hastaneler, beslenme merkezleri ve karantina gemileri bulunmaktadır.¹¹ Karantina gemilerine deniz komisyonundan sorumlu Fransız işgal kuvvetleri bakmaktadır.¹² Haydarpaşa açıklarındaki bir gemide bir denetleme istasyonu bulunmaktadır; gelen ve giden her geminin bu istasyona bilgi vermesi zorunlu tutulmuştur. Bu istasyonda, gemilerdeki tüm yolcular görevliler tarafından kontrol edilmektedir. Karşı koyanlar hapse atılmakta veya müttefik polisi tarafından cezalandırılmaktadır.¹³ Şehir komisyonu ise İngilizlerin kontrolünde şehrin

5 Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, haz. Cemalettin Topuzlu (İstanbul: Topuzlu Yayınları, 2002) 186.

6 *Ibid.*, 187.

7 *Ibid.*, 199.

8 *The Orient News* İstanbul'da mütarekeyi takiben 17 Haziran 1919'da yayımlanmaya başlanmış ve İngiliz ordusu tarafından çıkarılan bir işgal dönemi gazetesidir. İstanbul ile ilgili hazırlanmış bir İngiliz şehir rehberi, gazetenin İngilizlerin Yakındoğu'ya dönüşünün bir kanıtı olduğunu savunmaktadır, bkz. E. W. Brigg ve A. A. Hessenstein, *Constantinople Cameos* (İstanbul: British Chamber of Commerce/W. Dudawsky, 1921), 94. Gazetenin kendi içinde de, işgal haberleri dışında İngilizlerin tarihte Yakındoğu'daki varlıkları ile ilgili yazı dizileri yer almaktadır. İstanbul'da çıkarılan ilk sayı, gazetenin *The Balkan News* gazetesinin mirasçısı olduğunu belirtmektedir. *The Balkan News* İngiliz ordusu Selanik'teyken 1 Kasım 1917'de çıkarılmaya başlanmış bir ordu gazetesidir. Savaş sonrasında İstanbul'un işgali ile birlikte gazete yeni ismiyle yeniden çıkarılmaya başlanmıştır, bkz. Brigg ve Hessenstein, *Constantinople*, 94. Gazetenin kurucusu Harry Collinson Owen adlı İngiliz gazeteci ve yazardır. Yazı işleri Beyoğlu'nda Kroecker Oteli'nde yer almaktaydı, bkz. Atilla Oral, *İşgalden Kurtuluşu İstanbul* (İstanbul: Demkar Yayınevi, 2013), 122. İstanbul gibi Yakındoğu'ya hâkim bir merkeze geçtiğinde gazetenin içeriği değişmiştir. Artık İngiliz askerlerine ve İstanbul'da yaşayan İngilizlere yine dünyadan ve İngiltere'den haberler getirmenin yanı sıra İstanbul içindeki farklı gruplara da hitap etmek üzere hazırlanmaktadır. Gazetede, İngilizlerin bu coğrafyayı ne kadar sevdiğine ve burada kalıcı olmak istediklerine dair yoğun bir propaganda yer almaktadır. Dünya politikası, yerel ve geniş ölçekte ticaretle ilgili bölümler ağırlıklıdır.

9 *The Orient News*, 16 Temmuz 1920.

10 Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 64.

11 William Wheelock Peet, "Kent Yönetimi," *İstanbul 1920*, der. Clarence Richard Johnson, çev. Sönmez Taner (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 83-109.

12 Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 64.

13 Peet, "Kent Yönetimi," 106.

Hastalıkların önlenmesi için şehir içinde de tedbirler alınmış, örneğin Tophane’de seyyar hamamlar yapılarak Rusyalı mültecilere tahsis edilmiştir.¹⁵ Şehirde tifo vakaları görüldüğünde hemen geniş kapsamlı bir aşı kampanyası başlatılmış, şehirdeki farklı unsurların başvuracağı kurumlar müttefik sağlık komisyonu tarafından gazetelerde duyurulmuştur. Amerikalılar USS Galveston gemisindeki ve Tophane rıhtımındaki merkezlere, İngilizler Galata’daki Denizci Hastanesi’ne ve Kroecker Otelindeki¹⁶ merkeze, Fransızlar Yüksek Kaldırım’daki Zografos’a, Rumlar Parmakkapı, Galata ve Fener’deki Yunan Kızılhaçı eczanelerine, Osmanlılar Fatih, Pera, Üsküdar ve Kadıköy’deki valiliğe bağlı kamu sağlığı bürolarına ve Rusya uyruklular Rus Deniz Üssü’ne başvuracaklardır.¹⁷ Sıhhiye komiseri Gregor Otelinde konumlanmıştır.¹⁸

Hastaneler

Bu yıllarda mevcut hastaneler aşırı yoğunlukla çalışmış, bazıları genişletilmiş, ayrıca yeni hastaneler de açılmıştır. Sağlık konusundaki faaliyetlerin 20 Ağustos 1920’de Amerikan Yüksek Komiserliği’nce Çarşıkapı’da eski bir konakta açılan ve bugün Nişantaşı’nda faaliyetini sürdürmekte olan Amerikan [Bristol] Hastanesi gibi günümüze kadar ulaşan izleri bulunmaktadır.¹⁹ Mültecilere hizmet vermek için kurulan pek çoğu geçici başlıca hastaneler arasında Harbiye’deki Nikolayevski Hastanesi ve aynı yerde maluller için açılan yeni bina, Rus Kızılhaçı’nın Yeşilköy’de açtığı hastane, maluller evi ve emziren anneler evi, Fransız Kızılhaçı’nın açtığı Jeanne d’Arc Hastanesi, Büyükdere’de kadınlar için hastaneli nekahat evi, Yedikule Ermeni Hastanesi, Tarabya’da sanatoryum, Zemstvolar Birliği’nin (Всероссийский земский союз)²⁰ desteklediği bir başka sanatoryum, Yakınoğlu Yardım Örgütü’nün açtığı Boyacıköy’de çocuklar için trahom hastanesi ve yine Yakınoğlu Yardım Örgütü tarafından açılan Yedikule’de çocuklar için tüberküloz hastanesi sayılabilir.²¹ Rus Kızılhaçı’na bağlı en önemli hastane Nikolayevski Hastanesi’dir. Burada çalışan bölümler; dahiliye, cerrahi, asabiye, nisaiye, çocuk hastalıkları, diş hastalıkları, röntgen, laboratuvar ve eczane olarak sıralanmaktadır. Hastanede ayrıca bir kilise, kütüphane, hamam ve çamaşırhane bulunmaktadır.²² Tuzla’daki Rusyalı mülteci kampında bulunan hastanelerin biri genel hastalıklar, diğeri bulaşıcı hastalıklar için oluşturulmuştur. Rus Kızılhaçı’nın Yeşilköy’deki 250 yataklı hastanesinin yanında, yeni doğum yapmış kadınlar için yirmi beş kişilik bir ev ve yüz yirmi kişiyi barındıran bir maluller evi bulunmaktadır.²³ 1921 Nisan’ında Arnavutköy’de kiralanmış elli odalı bir çiftlik evinde açılan bir maluller evinden de bahsedilmekte, buranın yarısının iş görme yeteneğini yitirmiş ağır yaralı kişilerden oluşan yaklaşık iki yüz kişiyi barındırdığı belirtilmektedir. Burada maluller için çeşitli kurslar organize edilmektedir. Bir kilise, kütüphane, dispanser ve hasta kabul odası oluşturulmuştur. Uzuvarların kaybedenler için de bir ortopedist ve protez ustası denetiminde çalıştırılan bir protez atölyesi kurulmuştur.²⁴ Nişantaşı’nda bir ev, iki doktor ve altı hemşire ile bir sanatoryuma dönüştürülmüş, Karaköy’de Mumhane Caddesi’nde bir kilisenin de yer aldığı Andrea Han’ında on sekiz doktorun görev yaptığı bir Rus deniz polikliniği ve deniz eczanesi açılmıştır.²⁵ Tarabya’da sinir hastaları için oluşturulmuş sanatoryum altmış kişilik kapasiteye sahiptir.²⁶ Amiral Charles Henry Dumesnil, Rusyalı mülteciler için Jeanne d’Arc Hastanesi’nde yer ayırtmış, daha sonra üç yüz kadar Rus kadın aynı hastanede

14 Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 65.

15 Bülent Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar* (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2012), 99.

16 Bugün Beyoğlu, Tepebaşı’nda Meşrutiyet Caddesi’nde (eski adıyla Kabristan Sokağı) bulunan ve Beyoğlu Öğretmenevi olarak kullanılan binadadır.

17 *The Orient News*, 16 Temmuz 1920.

18 Oya Dağlar Macar ve Elçin Macar, *Beyaz Rus Ordusu Türkiye’de* (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010), 132.

19 *The Orient*, 4 Ekim 1921.

20 Tüm Rus Zemstvolar Birliği: 1914’te Moskova’da yerel idare meclisleri, yani zemstvo’ların üyelerinin gruplaşmasıyla, yaralı ve hasta Rus askerlerine yardım amacıyla kurulmuş olan sivil toplum kuruluşu.

21 Davis, “İstanbul’da Mültecilerin Durumu,” 190.

22 Svetlana Uturgauri, *Boğaz’daki Beyaz Ruslar 1919-1929*, çev. Uğur Büke (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2015), 169.

23 Ibid., 190.

24 Uturgauri, *Boğaz’daki Beyaz Ruslar*, 171-172.

25 Macar ve Macar, *Beyaz Rus Ordusu*, 122.

26 Ibid., 190.

hemşire olarak çalışmaya başlamıştır. Amerikan Hastanesi'nde de Rusyalı kadınlar için bir doğum kliniği açılmıştır.²⁷ Büyükdere'de kadınlar için açılan nekahat evinin 138 kişilik yataklı hastanesi vardır. YMCA'nın (*Young Men's Christian Association*) Rus şubesi olan Mayak'ın²⁸ ücretsiz gündüz kliniği bulunmaktadır. Davutpaşa, Selimiye, İplikhane'deki kışla kamplarında, Beyazıt'taki tahta barakalarda geçici hastaneler oluşturulmuştur.²⁹ Rus Büyükelçiliği'nin büyük balo salonunun da mermer sütunlar üzerinde yükselen galerileri aralarına perde gerilerek yataklı birimler haline getirilmiş, mekânın bütünü ve çevresindeki odalar sıra sıra hasta yataklarıyla donatılmış ve salon hastaneye dönüştürülmüştür.³⁰ Bunların dışında Kızılhaç'ın maddi desteği ile Heybeliada'da bir doğumevi kurulmuştur. 1920 yılının Aralık ayında açılan bu doğumevi 1922 yılının sonlarında, Heybeliada'daki Rusyaların artık burayı terk etmiş olmaları gerekçesiyle kapatılmıştır. Kızılhaç'ın ayrıca Fransa, İtalya, Amerika, Çekoslovakya, Hollanda, Norveç ve İsveç'teki merkezlerden gelen yardımlarla Kanlıca'da bir sanatoryum açtığı bilinmektedir.³¹

İstanbul'un işgali sona erdiğinde İstanbul'daki yabancı hastaneler kapatılırken halen Rusyalılara hizmet etmekte olan Harbiye'deki Rus Hastanesi ve Ayasofya yakınlarında bulunan Rus Dispanseri bu kapsamın dışında bırakılmıştır.³²

Barınma

İşgal öncesi yıllarda yakın zamanda meydana gelen büyük yangınlar ve yerine konamayan yapı stoku nedeniyle nüfusun sıkışıklık içinde yaşadığı İstanbul'da sayısı yüz binleri bulan mülteciyi barındıracak mekân mevcut değildi. Yerel ve yabancı, birçoğu işgal kuvvetleriyle de bağlantılı yardım kuruluşu barınma sorununu çözmek için seferber olmuş, birbirinden bağımsız yardım kurumlarının arasında koordinasyon sağlanması için de büyük çaba gösterilmiştir. Mültecilere barınak olarak ilk etapta tahta barakalar (şek. 1), çadırlar, çocuk yuvaları,

Şekil 1: C. C. Davis koleksiyonunda "Ev no. 8" olarak işaretlenmiş ve Rus mültecilerin barınması için oluşturulmuş tahta barakalardan biri. Makalede kullanılan tüm fotoğraflar: C. C. Davis, 1920-1923. Harvard University, Charles Clafin Davis Digital Collection.

27 Deleon, "Beyaz Ruslar," 177.

28 Rusça 'deniz feneri'.

29 Ibid., 190.

30 Eugenia S. Bumgardner, *Undaunted Exiles* (Staunton: The McClure Company, 1925), 83-84.

31 Deleon, "Beyaz Ruslar," 177.

32 Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri*, 124.

106 ucuz pansiyonlar, geçici hastaneler, menzilhaneler, özel konutlar ve oteller kullanılmıştır.³³ Haydarpaşa³⁴ ve Adalar'da³⁵ çadır kampları, Tuzla'da³⁶ tahta baraka ve çadırlardan oluşan bir kamp ile Davutpaşa'da³⁷ kışla çevresinde bir Müslüman kampı³⁸ kurulmuştur. İki bin Rusyalı mülteci Tuzla kampında; aileler tahta barakalarda, bekâr erkekler çadırlarda kalacak şekilde barındırılmıştır.³⁹ Yeşilköy'de de bin kişilik bir Rus Harp Malulleri Evi oluşturulmuştur.⁴⁰ Sahip çıkılmayan gruplar içinde sokaklarda barınak arayanlara da rastlanmaktadır. 1921 Temmuz'unda *The Orient* gazetesinde yayımlanan bir haber, Galata ve Pera'da sokaklarda barınacak yer arayan yirmi aileden oluşan doksan altı kişilik bir grubun, Tarlabası, Karnavula Caddesi 16 numara şeklinde belirtilen adreste konumlanmış bir kiliseye sığındığından bahsetmektedir. Habere göre kilise çok küçük olmakla birlikte benzer bölgelerden gelen mültecilerin başvurduğu bir kuruma dönüşmüştür.⁴¹ Padişahın emriyle çeşitli askeri bölgeler ve kışlalar barınma işlevi için tahsis edilmiştir. Bunlar içinde Davutpaşa Kışlası çok sayıda çocuklu kadını ve yetim çocuğu barındırmıştır.⁴²

Rusyalı mülteciler için o yıllarda İstanbul'a gelen Elizabeth Le Normand'ın kişisel girişimiyle başlayan bir barınak kurma çalışmasından da bahsedilmektedir. İlgili kaynaktan bu amaç için İtilaf Devletleri kurmaylarından Dolmabahçe'de, denizi izleyen yolun, Taksim'e döndüğü köşedeki eski Türk kışlasının talep edildiği belirtilmektedir.⁴³ Bahsi geçen kışla Gümüşsuyu Kışlası'dır. Bazı araştırmalarda kışlanın yine buraya çok yakın olan Taşkılla olduğu iddia edilmiş olsa da,⁴⁴ o yıllarda İstanbul'da ikamet etmekte olan, Akdeniz işgal donanmasının başkanı Amiral Dumesnil'in eşi Vera Dumesnil'in notlarında yer alan detaylı konum tarifi ve o dönemki yol güzergâhlarına ait veriler kışlanın Gümüşsuyu olduğu tespitini destekler. Duvarları ve çatısı yerinde olan kışlanın pencere ve kapılarının çoğu eksiktir, geniş bir avlusu vardır ve kapalı kısmı bölümlere ayrılmamıştır. Kışlada üç bine yakın insanın barındırılması planlanmıştır.⁴⁵

Barınak haline dönüştürülen kışlalardan bir diğeri Selimiye Kışlası'dır. Kışlanın bir kısmı ağır yaralılar için hastaneye dönüştürülürken diğer kısımları barınak olarak kullanılmış, barınak olarak düzenlenen kısımlarda bir arada kalacak ailelerin sosyal statüleri ve ihtiyaçlarına göre düzenlemeler yapılmıştır. Kışla içinde büyük bir oda da tiyatro haline getirilmiş dekor olarak üstte Kremlin'den sahneler içeren bir bezeme frizi ve bunun altında ulusal saç modelleri ile betimlenmiş Rusyalı kadınlarının olduğu bir friz resmedilmiştir.⁴⁶ Selimiye Kışlası'nın dışındaki alanlarda da ahşap barakalar şeklindeki barınaklardan oluşan bir kamp bulunmaktadır. Yeni kurulan kamptaki mültecilerin iskânı için Rvön adlı gemide bir koordinasyon masası oluşturulmuştur.⁴⁷ Kampın içinde bulunan dispanserden bebekler için günlük süt temin edilmiştir.⁴⁸

Dolmabahçe Sarayı arazisi içinde Rusyalı mülteciler için oluşturulmuş bir kampın da Dolmabahçe Saray Tiyatrosu binasına bitişik şekilde kurulduğu Harvard Üniversitesi Görsel Arşivlerinde yer alan Charles Claflin Davis koleksiyonundaki bazı fotoğraflardan anlaşılmaktadır (şek. 2). 1858'de sarayın tiyatrosu olarak işlev görmek üzere tamamlanan binanın zengin iç dekorasyonu 1866'da bir yangında tamamen harap olduktan sonra yapı tütün deposuna dönüşmüştür.⁴⁹ İşgal yıllarında halen tütün deposu olarak kullanılmakta olan bu binanın çevresine ek strüktürler inşa edilerek bir mülteci kampı oluşturulmuştur. Yapı 1937 yılında

33 Davis, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu," 182.

34 *The Orient*, 10 Mart 1920.

35 *The Orient*, 29 Eylül 1920.

36 Davis, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu," 182.

37 Vera Dumesnil, *İşgal İstanbul'u: Le Bosphore Tant Aimé* (İstanbul: İstanbul Kitaplığı, 1993), 12. Ayrıca şu romanda da bahsi geçmektedir; Peyami Safa, *Sözde Kızlar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997), 25.

38 Safa, *Sözde Kızlar*, 25. Romandan alınan ipuçları buranın Osmanlı tebaası Müslümanların yerleştiği bir kamp olduğunu gösteriyor.

39 Davis, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu," 182.

40 Deleon, "Beyaz Ruslar," 177.

41 *The Orient*, 13 Temmuz 1921.

42 Dumesnil, *İşgal İstanbul'u*, 13.

43 *Ibid.*, 41.

44 Bakar, *Esir Şehrin Misafileri*, 87; Macar ve Macar, *Beyaz Rus Ordusu*, 109.

45 Dumesnil, *İşgal İstanbul'u*, 41.

46 Bumgardner, *Undaunted Exiles*, 184-185.

47 Muammer Göçmen, "Mütareke Yıllarında İstanbul'da Beyaz Rusların Sürgün Hayatları," *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20, s. 1 (2008): 205.

48 *Ibid.*, 208.

49 Yavuz Pekman, *Geleceğe Perde Açan Gelenek: Geçmişten Günümüze İstanbul Tiyatroları II- Beyoğlu, Şişli, Beşiktaş ve Çevresi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 45, 47, 51, 52.

Şekil 2: Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nun mülteciler için barınak olarak kullanıldığı yıllarda dışarıdan görünümü.

Prost planı⁵⁰ uyarınca yıkılmıştır. Bulunduğu alan, bugün İnönü Stadyumu'nun yanından inen yol ile Kabataş'tan gelen yolun kavşağına denk düşmektedir. Bugün stadyumun bulunduğu yerde de o yıllarda yine mültecilerin barındırılması için kullanılmış olması pek muhtemel olan, saraya ait has ahır (İstabl-ı Âmire) binaları bulunmaktadır.⁵¹

3 Aralık 1920 tarihli bir gazete açıklamasında İstanbul'daki Rusyalı mültecilerin yerleştirildikleri başlıca kamplara göre dağılımları şu şekildedir; Selimiye Kışlası 2500 kişi, Liman Karargâhı 57 kişi, Bakırköy'deki Lann kampı 240 kişi, Ayastefanos (Yeşilköy) 3000 kişi, Tuzla kampı 11000 kişi, Florya'da kurulan çadırlarda 250 Rusyalı aile. Yeşilköy'deki Bernadotte 1850 kişi ve Seline 2500 kişi nüfusu ile büyük kamplar arasındadır.⁵²

Mültecilerin başlıca yerleştirildikleri bölgeler Hadımköy, Pera, Kadıköy, Moda, Heybeliada, Büyükkada, Tuzla, Selimiye ve Haydarpaşa Çayırı'nda oluşturulan kamplar⁵³ olarak belirlenmiş olsa da buralar dışındaki bölgelere ve Müslüman mahallelerine de yerleştirdikleri durumlar olmuştur. Kışlalardan başka yapılar da barınağa dönüştürülebilmektedir. İstanbul'daki İtalyan kolonisinin, o devirde İstanbul'da bulunan Marki Camillo Garroni'nin girişimiyle, Rusyalı mülteciler için seksen sekiz konut ayırdığı bilinmektedir. Bu konutların bir bölümü Burgazada'da konumlanmıştır. Yugoslav Sefareti de 250 Rusyalı mülteciye barınak ve yiyecek sağlamıştır.⁵⁴ YWCA (*Young Women's Christian Association*)⁵⁵ ve Kızılhaç⁵⁶ gibi yardım kuruluşlarının açtıkları yurtlar da mültecilere barınak sağlarken, Rusya'dan Filistin'e seyahat eden Ortodoks hacıların uğrak yeri olan Karaköy-Tophane arasında, Galata Mumhane Caddesi 63 numarada bulunan Andrea Hanı gibi bazı cemaatlerin kullandığı yapılar da bu amaca hizmet etmek üzere düzenlenmiştir.⁵⁷ YMCA'nın, bugün Sadri Alışık Sokağı olarak anılan, Bursa Sokağı 40 numarada Rusya'dan gelenlere yardım amaçlı açtığı Mayak adlı merkezin yardımda bulunduğu barınaklar içinde mültecilerin yerleştiği Dolmabahçe, Nişantaşı, Yıldız

50 Fransız mimar ve şehir plancısı Henri Prost (1874-1959) Atatürk'ün davetiyle Türkiye'ye gelip 1935-1951 yılları arasında İstanbul'un nazım imar planını hazırlamıştır, bkz. F. Cänä Bilsel ve Pierre Pinon, der., *İmparatorluk Başkentinden İstanbul Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951) / From the Imperial Capital to the Republican Modern City: Henri Prost's Planning of Istanbul. (1936-1951)* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010).

51 Jacques Pervitich, *Plan Cadastral d'Assurances*, pafta 29 (İstanbul: Compagnies d'assurances en Turquie, 1926).

52 Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri*, 62'de İleri, 3 Kânünevvel 1920'den aktarıldığı gibi.

53 Göçmen, "Mütareke Yıllarında," 205.

54 Deleon, "Beyaz Ruslar," 177.

55 Davis, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu," 183.

56 Deleon, "Beyaz Ruslar," 177.

57 Ibid., 177.

108 ve Arnavutköy'e dağılmış olan barakalar yer almaktadır.⁵⁸ Ayrıca Dârülaceze, Hamidiye Etfal, Haseki, Bahriye hastaneleri⁵⁹ ve günümüzde Türkiye Gazetesi Hastanesi olan Şişli'deki Bulgar Hastanesi⁶⁰ gibi mültecilere ücretsiz tedavinin yanı sıra koşullarda barınma olanağı sağlayan hastaneler de olmuştur.

1920'lerin başından itibaren İstanbul'da paralı pansiyon ve yurtlar da açılmaya başlanmıştır. Bunların öncülerinden biri Rus Danışma Bürosu'nun da kurucusu Kontes Varvara Nikolayevna Bobrinskaya'dır. 1921 Ocak ayında açılan pansiyonun finansmanı, Beyaz Ordu kumandanı ve Beyaz Rusların siyasi önderi Pyotr Vrangel'in eşi Barones Olga Vrangel ve Rus Ortodoks Kilisesi tarafından üstlenilmiş, binada kullanılan ranzalar İtalyan Büyükelçiliği tarafından sağlanmıştır. Pansiyonun doktorunun aldığı notlardan buranın beş katlı bir bina olduğu yatak koymaya uygun olmayan giriş katının hamam veya ambar olarak düzenlenmesi düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Hamam ve bir dezenfeksiyon odası gerekli görülmektedir. Bir üst kata yönetim ve büro yerleşmiştir. Üstteki üç kat, on iki bağımsız oda ve iki giriş odasıyla konaklama için ayrılmıştır ve bu odalardan yedi tanesinde soba bulunmaktadır. Ranzaların tedariki geciktiğinden pansiyon açıldığında mobilyasız odalarda kalanlar kendi eşyalarının üzerinde yatmaktadır. Daha sonraki dönemlerde burada kalmak isteyenlere birer yatak numarası verilmektedir. Oldukça kalabalık bir şekilde işleyen pansiyonda odalarda yiyecek tüketmek yasak olduğundan misafirler yemekhaneyi kullanmaktadır. Temizlik özellikle özen gösterilen bir konu olmuş, her Çarşamba cıva klorür ve yeşil sabunla dezenfeksiyon yapılmıştır. Ucuzluğu, sıcaklığı ve yine ucuz büfesi sayesinde kullanıcılarının çoğunun memnun olduğu belirtilmiştir. Giriş ve çıkış saatleri özellikle hırsızlık olaylarını engellemek için oldukça sıkı tutulmuştur. Aynı dönemde bunun gibi, sürekli barınma olanağı sağlayan yurtlara göre daha ucuz konaklama imkânı sağlayan başka pansiyonlar da açılmıştır.⁶¹ Bunlardan biri de çok sayıdaki Rus yardım kuruluşu arasında en aktiflerinden biri olan Zemstvolar Birliği'nin Taksim yakınlarındaki konaklama evidir. Onarım görmüş ve temiz bir konakta yer alan bu yurttan bir kişi cüzi bir miktar ödeyerek zeminde yatabildiği gibi biraz daha fazla ödeme yaparak şiltesiz ahşap bir yatak ve bir battaniye edinebilmektedir. Yapının içinde ucuz yemek satın alınabilecek bir de kantin düzenlenmiştir. Hem numaralanmış yatakların hem de yerde yatanların kaydı tutulmakta, bu kayıtlar kalan kişiler ile ilgili meslek ve eğitim derecesi gibi ayrıntılı künye bilgileri içermektedir.⁶²

Zemstvolar Birliği'nin devren kiraya vererek işlettiği ve yardım etkinliğinden çok kooperatif gibi yürüten konaklama imkânları da bulunmaktadır. Bunlardan Tomtom Sokağı'nda kiralanmış geniş gösterişli bir binada yer alan Dinlenme Evi No 1'de 167 Rusyalı mülteci ikamet etmekte ve pek çoğu aynı zamanda kaldıkları mekânları işlik olarak da kullanmaktadır. Yapıda bir generalin eşi tarafından işletilen bir dikiş odası bulunmaktadır. Ortak bir merkezi mutfak ve yemek odası olsa da yapının sakinlerinin yemeklerini çoğunlukla odalarında hazırlayıp tükettikleri anlaşılmaktadır.⁶³

Dini İhtiyaçlar

Mültecilerin dini ihtiyaçlarının karşılanması için devrimden önceki yıllardan Rus Sefareti'nde, Harbiye'deki Rus Hastanesi bahçesinde olanlar ile Aynaroz Manastırı'na bağlı yedi adet kilise bulunmaktadır. Bunlardan Aya İlya, Aya Panteleymon ve Aya Andrey adlı üçü, 1880'li yıllarda Rus hacıların dinlenmesi için yapılan duraklardır. Bu üç kilisenin avlusuna da önce 1918'de esir alınmış olan Rus askerleri, sonra da Rusyalı mülteciler yerleşmiştir.⁶⁴ Rusyalı mülteci sayısının artması nedeniyle bu mevcut dini kurumlar kullanılmakla birlikte yeni Rus kiliseleri oluşturma gerekliliği de doğmuştur. Selimiye ve Bernadotte kamplarında kiliseler kurulmuş, Tuzla kampında daha çok Ortodokslarca kullanılmakla birlikte

⁵⁸ Macar ve Macar, *Beyaz Rus Ordusu*, 104.

⁵⁹ Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri*, 99.

⁶⁰ Deleon, "Beyaz Ruslar," 177.

⁶¹ Uturgauri, *Boğaz'daki Beyaz Ruslar*, 162.

⁶² Bumgardner, *Undaunted Exiles*, 174-176.

⁶³ *Ibid.*, 178.

⁶⁴ Uturgauri, *Boğaz'daki Beyaz Ruslar*, 188.

Protestanlara da hizmet veren iki kilise açılmıştır.⁶⁵ Adalar'a yerleştirilen Rusyalı mülteciler için de orada bulunan bir kilisede bir düzenleme yapılmıştır.⁶⁶ İlgili gazete haberlerinden burada Pazar günleri yapılan ayinleri Kerson ve Odesa piskoposlarının yönettiği anlaşılmaktadır.⁶⁷ 1920'li yıllarda kamplarda, barakalarda, hastanelerde, okullarda toplam on yedi geçici kilise açılmıştır.⁶⁸ Selimiye kışlasındaki kampta⁶⁹ ve Tuzla kampında Kalmuklar için Budist tapınakları da oluşturulmuştur.⁷⁰

Beslenme

Mültecilerin barındırıldıkları yerlerde ve şehrin çeşitli noktalarında beslenme ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Kızılhaç, Rusya'dan gelenlere için başta Sirkeci'de kurduğu devasa açık hava kantini olmak üzere İstanbul'un çeşitli noktalarında dokuz beslenme merkezi oluşturmuştur.⁷¹ Kızılhaç'ın 3 numaralı yemekhanesi Tophane Meydanı'nda kurulmuş, ayrıca üyelerine iş bulmaya çalışan ve vize işlemlerine yardım eden Rus Öğrenci Birliği de buraya yerleşmiştir. Üyeleri için Amerikan Yardım İdaresi'nden (*American Relief Administration*) aldığı iki çadırı bedava öğrenci yurduna dönüştüren birliğe aynı kurum tarafından İhlamur Sokağı'nda iki katlı taş bir ev de tahsis edilmiştir.⁷² Rus Kızılhaç, Nişantaşı, Suriçi, Galata, Büyükdere ve Burgazada'da beş yemek istasyonu daha açmıştır. Rus Kızılhaç ve Zemgor'un (*Объединённый комитет Земского союза и Союза городов – Tüm Rus Zemstvolar ve Rus Şehirleri Birlikleri Birleşik Komitesi*)⁷³ İstanbul'un çeşitli yerlerinde toplam on iki mutfağı bulunmaktadır.⁷⁴ Zemstvolar Birliği de yedi mutfak açmış, bunlarda çocuklar, harp malulleri, yaşlılar ve hamile kadınlara ücretsiz, diğer mültecilere belirli bir ücret karşılığı yemek sağlamıştır. Bu mutfaklardan yaklaşık üç yüz kişiye hizmet veren bir tanesi Haydarpaşa Garı yakınlarında bulunmaktaydı. İki eski baraka ve iki Kızılhaç çadırını kullanan bu mutfakta sabahları çay ve kuru ekmek, gün ortasında çorba ve etli sebze yemeği servis ediliyordu.⁷⁵ Sainte Pulchérie Okulu'nun bahçesinde Fransız Kadınlar Birliği, İstanbul şubesi başkanının denetiminde Hilâliahmer Cemiyeti'nin çorba dağıtımı, "halk çorbası" kampanyası adı altında gerçekleşmiştir. Adalar'daki Rusyalılar için Amiral Bristol, yaveri Teğmen Julian Wheeler'ın yardımlarıyla, Heybeliada'da dev mutfaklar ve aşevleri oluşturarak yüz binlerce kişinin beslenme sorununa çözüm getirmeye çalışmıştır. Yarım kavis şeklindeki oluklu sacdan damları ve duvarları olan bu mutfakların kapıları branda bezindendir.⁷⁶ Yakınoğlu Yardım Örgütü (*Near East Relief Committee*) yiyecek fiyatlarının düşürülmesi için çalışmalarda bulunmuş, Topkapı, Aksaray, Rumelihisarı, Mahmutpaşa, Pera ve Üsküdar'da ekmek, taneli kuru yiyecekler, battaniye, mum, un, süt, pirinç ve şeker gibi temel malzemelerin satıldığı mağazalar da açmıştır.⁷⁷

Bir şekilde bu kuruluşlardan yemek yardımı hakkı elde edemeyen bazı Rusyalı mülteciler Rusya Elçiliği'nde üç mülteci kadından oluşan bir komiteye de ekmek yardımı için başvurabilmektedir. Burada dağıtılan ekmek Pera'daki lokantalardan bağışlanmaktadır. Elçiliğin bodrum katındaki tonozlu mekânlarda yer alan bir mutfakta bulunan tuğla ocaklarda da burada barındırılan yüz elli kadar harp malulü için yemek pişirilmektedir. Bu mekânların bir kısmı yine harp malullerinin ayakkabı tamiri ve üretimi gibi işlerde çalıştırıldığı atölyeler olarak kullanılmaktadır. Pera'da seyyar satıcılık da yapan bu maluller günlük kazançlarının belli bir kısmını Rus Kızılhaç tarafından düzenlenmiş mutfaklarının masraflarının karşılanması için ortak bir fona vermektedirler.⁷⁸

65 Davis, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu," 191.

66 Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri*, 54. Burası Büyükkada'daki Saint Jean kilisesi olarak verilmiştir. Bahsi geçen kilise Burgazada'daki Agios Ioannes Prodromos (Aya Yani) kilisesi olabilir. Bkz. Bumgardner, *Undaunted Exiles*, 212'de Burgazada'da bir Ortodoks kilisesinin Rusyalı mülteciler ile paylaşıldığına dair bir not bulunmaktadır.

67 Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri*, 54; *Peyâm-ı Sabah*, 23 Mart 1920 ve *Alemdâr*, 23 Mart 1920'den aktarıldığı gibi.

68 Uturgauri, *Boğaz'daki Beyaz Ruslar*, 188.

69 Bumgardner, *Undaunted Exiles*, 185.

70 Macar ve Macar, *Beyaz Rus Ordusu*, 216.

71 Deleon, "Beyaz Ruslar," 177.

72 Uturgauri, *Boğaz'daki Beyaz Ruslar*, 166.

73 Tüm Rus Zemstvolar ve Rus Şehirleri Birlikleri'ni 1. Dünya Savaşı sırasında yönetime destek amaçlı olarak 1915 yılında ortak bir komite altında birleştiren organizasyon. 1919 yılında Rusya'da Bolşevik yönetim tarafından kaldırılmış olmakla birlikte Rusya'dan göçen mülteci gruplar organizasyonu aynı isimle devam ettirmiştir.

74 Macar ve Macar, *Beyaz Rus Ordusu*, 116.

75 Bumgardner, *Undaunted Exiles*, 180. Yazarın anılarında yer alan tariften mutfağın Haydarpaşa tren istasyonunun arsasında bir alanı kullandığı anlaşılıyor.

76 Deleon, "Beyaz Ruslar," 177.

77 Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 58.

78 Bumgardner, *Undaunted Exiles*, 81-83.

Şehirde Rus Elçilik binasında yer alan Rus Resmi Danışma Ofisi haricinde farklı yerlerde çeşitli Rus yardım kuruluşları ve bireylerin girişimleriyle birkaç göçmen bürosu oluşturulmuştur. Kurulan Rus Posta Ofisi de postacılık hizmetlerinin yanı sıra kamplara gazete dağıtım ve mültecilerin kaybolan yakınlarını bulma görevlerini üstlenmiştir.⁷⁹ Beyoğlu'nda Kontes Varvara Nikolayevna Bobrinskaya'nın girişimiyle Rusya Elçiliği'nden pek uzak olmayan Sakızağacı Sokak 14 numara adresinde bir danışma bürosu⁸⁰ ve bir Rus Haberleşme Bürosu kurulmuştur. Haberleşme bürosunun adresi kaynaklarda, Cadde-i Kebir, 29 numara olarak verilmektedir. Ayrıca 14 Aralık 1920'de 7.802'si yaralı ve hasta olan 118.973 mülteci aynı anda İstanbul'a ayak bastığında Akdeniz'deki tüm işgal kuvvetlerinin komutanı Amiral Dumesnil'in, Moda'da bir kurtarma üssü oluşturduğu bilinmektedir.⁸¹ Barones Vrangel'in ise pek çoğu kuruluşunun erken aşamalarında olan 117 Rus organizasyonuna yardımcı olduğu söylenmektedir. İstanbul'un işgal yıllarına şahit olmuş Amerikan Kızılhaçı çalışanı Eugenia Bumgardner bu organizasyonların isimlerinden mülteci grupların çeşitliliğinin okunabildiğini belirtmektedir.⁸² Bu ofislerin bazılarını ziyaret eden Bumgardner hemen hemen hepsinin şehrin çeşitli yerlerine dağılmış ısıtılmayan küçük mekânlara yerleşmiş odalar olduğundan, mobilyalarının oradan buradan toplanmış eşyalardan oluştuğundan, pek çoğunda baştaki yetkili dışında bir sekreter veya bir yardımcının bulunmadığından bahsetmekte, düzgün dosya dolaplarına ve gerekli ekipmana rastlanmasında da masalarda dağınık duran dosyalarda mültecilerle ilgili özellikle eğitim durumu, meslek, önceki ve mevcut durumda çalışılan yerler gibi detaylı bilgilerin not edildiğini belirtmektedir.⁸³ Zemstvoler Birliği'nin Pera'daki iş bulma bürosunda kitapların ödünç veya satın alınabileceği bir de kütüphane bulunmaktadır.⁸⁴ Elçiliğin resmi danışma organının yanı sıra kuşkusuz pek çok mülteci mensup oldukları din veya etnik gruba odaklanmış bu kuruluşların kayıtlarından yakınlarını bulmaya çalışmaktadır.

Rusyalı mülteciler İstanbul'a vardığında, konsolosluk büroları Rusya elçilik binası olarak kullanılan İstiklal Caddesi üzerindeki Narmanlı Han'da faaliyet göstermekteydi. Konsolosluk büroları daha sonra karşı sıradaki, bugün de Rusya Konsolosluğu olan binaya taşınmıştır.⁸⁵ Narmanlı Han'ın hemen yakınlarında ise Tünel'in yanında N. N. Çebişev'in yönettiği Rus Basın Bürosu yer almaktadır. Büro, aşağı katta ofis, yukarıda asma katta Çebişev'in çalışma alanı olmak üzere iki odadan ibaretti, ön odası Rusyalı bir kitapçı tarafından kiralanmıştı. Büronun ayrıca mağazalardaki gibi sokağa açılan çok geniş bir vitrini vardı. İşgal kuvvetlerinin sansürü nedeniyle İstanbul'da yayın yapmak çok zor olsa da sokağa açılan bu vitrini Çebişev propaganda açısından gazete yerine geçebilecek bir organ olarak kullanmıştır. Büro sonraları buradan elçilik bahçesindeki bir binaya taşınmış Eylül 1921'de kapatılmıştır.⁸⁶

Yetimhaneler

İşgal İstanbul'unda yardıma muhtaç başlıca bir grubu da çocuklardı. Savaş yetimlerinin barındırılması ve mevcut şartlar altında Müslüman ve farklı uyruklardaki çocukların eğitimi önemli sorunlardı. Ekonomik durumun kötüleşmesi ve kalabalık göç dalgaları, mevcut yetimhanelerin işleyişlerini de büyük ölçüde aksatmış, ihtiyacı karşılamak üzere çok sayıda yetimhane açılmıştı. Yeni yetimhanelerin konumlandıkları binalar daha çok konak, hastane ve kışla gibi yapılardan dönüştürülmüştür. Bu yapıların yeni işleve uydurulmasında zorluklar

79 Ibid., 180.

80 Uturgauri, *Boğaz'daki Beyaz Ruslar*, 184.

81 Deleon, "Beyaz Ruslar," 177.

82 Bumgardner, *Undaunted Exiles*, 172-173. Bumgardner'in anılarında belli başlı yardım kuruluşlarının yanı sıra İmparatorluk Süvari Subayları, Atlı Topçu Subaylar, Deniz Kuvvetleri Subayları, Arthur Limanı Savunucuları, Makedonya Seferi Subayları, Havaacılar gibi askeri topluluklar; iç işleri, adalet, dış işleri bakanlıkları mensuplarının kurdukları gruplar; mühendisler, doktorlar, avukatlar, gazeteciler, yazarlar, şairler, ressamlar, müzisyenler, ekonomistler vb. için kurulan meslek örgütleri, Piskoposlar birliği, din adamları birliği, yirmi üç ayrı kilise topluluğu gibi dini gruplar ile ticari ve endüstriyel birlikler listelenmektedir. Organizasyonlar aynı zamanda Don, Kuban, Terek, Astrakan Kazakları, Kalmuklar, Karaitler gibi gruplar; Budistler, Yahudiler, Sibiryalılar, Kafkasyalı Dağlılar ve çoğu Müslüman olan Karadeniz mültecileri için ayrı ayrı kurulan birlikler ile Rusya'daki farklı ırk ve dinleri de gözler önüne sermektedir.

83 Ibid., 173.

84 Bumgardner, *Undaunted Exiles*, 177.

85 Behzat Üsdiken, "Narmanlı Han," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), 47. Rus Kızılhaçı ve Zemstvoler Birliği merkez ofisleri de bu binada bulunmakta, yapının eski ahırları ve çevre hizmet binaları bu kuruluşların depoları olarak kullanılmaktaydı. Bumgardner, *Undaunted Exiles*, 86.

86 Uturgauri, *Boğaz'daki Beyaz Ruslar*, 174-176, 183.

olmakta, sağlık koşulları açısından özellikle ısıtma ve havalandırmada sorun yaşanmaktaydı.⁸⁷ Yetimhaneler içinde, sayıları yirmi beşi bulan Ermeni kurumları önemli yer tutmaktaydı.⁸⁸ İşlevi dönüştürülerek Ermeni Merkez Yetimhanesi olarak kullanılan elektrik, buharlı ısıtma, düzgün sihi tesisata sahip Kuleli Askeri Lisesi binası,⁸⁹ barındırdığı bin çocuk ve doksan dokuz çalışanı ile İstanbul'daki en büyük yetimhane olmuştur.⁹⁰ Bebek'te bugün Mısır Başkonsolosluğu binası olarak işlev gören Hıdiv Sarayı'nın, Müslüman yetimhanelerinden biri olarak kullanılmış olması muhtemeldir.⁹¹ Büyükkada'da, ünlü mimar Alexandre Vallaury tarafından otel olarak tasarlanan ancak söz konusu koşullar gereği Büyükkada Rum Yetimhanesi olarak kullanılan çok katlı ahşap yapı da bu dönüşümlere örnek olarak ele alınabilir.⁹² Rusya'dan gelen çocuklar için açılanlar arasında ise iki büyük yetimhaneleneden söz edilebilir. Bunlardan biri Beşiktaş'ta Rus Şehirleri Birliği (*всероссийский союз городов*)⁹³ tarafından kurulmuştur. Diğeri ise Rus Çocukların Amerikan Dostları Yetimhanesi (*American Friends to Russian Children Orphanage*) adı altında hizmet vermiştir.⁹⁴ Kışla gibi büyük yapılarda, örneğin Seli miye Kışlası'nda, yetim çocuklar için ayrı Rusya'dan gelen çocuklar düzenlenebilmektedir.⁹⁵ Rusyalı çocuklar için açılan okullar da yatılı olarak hizmet vermekte, yetim çocukların barınma ve beslenme ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Okullar

Rusyalı mülteciler için kişisel girişimler ve yardım kurumları sayesinde çeşitli ölçeklerde pek çok okul açılmış; binden fazla çocuk düzenli eğitim alabilmiştir. İstanbul'da 1920 yılında hazırlanan bir raporda Rusyalı mültecilerin, çocuklarının eğitime özellikle dikkat ettikleri belirtilmektedir. Buna karşılık Osmanlı tebaası Müslüman mülteciler için hükümet biri Seli miye, diğeri Davutpaşa kampında olmak üzere sadece iki okul⁹⁶ açabilmiş, ancak bu çocuklar yetimhane okullarına ya da mahalle mekteplerine devam edebilmişlerdir.

Şekil 3: Rusya'dan gelenler için barınak olarak kullanıldığı yıllarda Dolmabahçe Saray Tiyatrosu binasına ilştirilmiş tentelerle oluşturulmuş ek mekânlar önünde Rusyalı mülteciler.

87 Anna Welles Brown, "İstanbul'da Yetimhaneler," *İstanbul 1920*, der. Clarence Richard Johnson, çev. Sönmez Taner (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 216.

88 *Ibid.*, 199.

89 *The Orient*, Ekim 27, 1920.

90 Brown, "İstanbul'da Yetimhaneler," 203.

91 *Ibid.*, 205. Kaynak yapının yeniden işlevlendirilmesine ve kabaca konumuna değinmekte, yapının adını vermemektedir. Makalede yer alan ipuçları yapının Bebek'teki Hıdiv Sarayı olduğunu ortaya koymaktadır.

92 Eser Tutel, "Büyükkada Rum Yetimhanesi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), 354.

93 Tüm Rus Şehirler Birliği, Tüm Rus Zemstvoler Birliği gibi savaş bölgelerindeki asker ve sivillerin, mültecilerin, savaş yetimlerinin beslenme, sağlık hizmetleri, barınma ve benzeri ihtiyaçlarının karşılanması için faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşudur. Rusya merkezli olarak kurulmuş savaş sonrası mültecilerin gittikleri yerlerde faaliyet göstermeye devam etmiştir.

94 Brown, "İstanbul'da Yetimhaneler," 208-209.

95 Bumgardner, *Undaunted Exiles*, 184.

96 Davis, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu," 187.

Şekil 4: Büyükdere Rus Sefareti'nde Neratov'un kurduğu okulun tonozlu alt hacimlerinde atölyeler.

Rus Şehirleri Birliği'nin öncülüğünde Rusyalı göçmenler, üç yüz on altı öğrencinin kaydolduğu bir gündüz lisesi, 217 öğrencilik bir yatakhane, Heybeliada'da doksan öğrencisi olan ve bir çocuk yuvası bulunan bir okul ile Tuzla'da başka bir okulun açılmasına katkıda bulunmuşlardır. Tuzla'daki mülteci kampındaki okul, önce Büyükdere'de açılıp sonra buraya nakledilmiş ve İngilizlerin denetimi altında, Rahip Komolsky yönetiminde 6-16 yaş arasındaki yüz elli öğrenciye hizmet vermiştir. Tuzla'da müdür ve öğretmenleri Rusyalılardan oluşan bir lise de mevcuttur. Rus Çocuklarının Kurtarılması ve Eğitimi için Amerikan Komitesi'nden Rahip Thomas Whittemore, Bayan Neratov'un Büyükdere'de Rus Sefareti'nin yazlık binasında yüz elli öğrencisi bulunan okulu (şek. 3) ile Bayan Lermontoff'un Burgazada'daki on beş erkek öğrencisi olan okuluna yardım etmiştir. Neratov'un okuluna ait fotoğraflardan sefaretin tonozlu alt yapısının ve müştemilat gibi bazı ek binaların öğrencilere çeşitli mesleklerin öğretildiği işlikler olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (şek. 4). Bina içinde ayrıca bir şapel (şek. 16) ve bir revir de bulunmaktadır. Fransız Kızılhaçı da Heybeliada'da bir çocuk yuvası açmıştır, daha sonra bu yuva Rusya Konsolosluğu'na devredilmiştir. Rus Şehirleri Birliği dokuz yerde okuma odaları ve kütüphaneler açmıştır.⁹⁷ Whittemore'un girişimi ve Amerikan Kızılhaçı'nın yardımlarıyla ayrıca Tophane'de gündüzlü ve yatılı 10-18 yaşlarında kız ve erkek beş yüz öğrencisi olan bir lise açılmıştır (şek. 5).⁹⁸ Yapı bugün eski hamamın kalıntılarının olduğu dik bir eğim üzerinde istinat duvarlarıyla ayrılmış terasların (şek. 6) yukarısında yer almaktadır. Derslerin yapıldığı sınıflar (şek. 7), yemekhane (şek. 8) ve yatakhane (şek. 9) olarak kullanılan odalara ait fotoğraflarda desenli duvar kağıtları, kapıların üzerinde ve sövelerin çevresinde kabartmalı dekoratif bantlar ve kalemişi bezemeler, kabartmalarla bezenmiş bir şömine gibi öğeler bu yapının bir konutun işlevinin dönüştürülmesiyle oluşturulduğunu göstermektedir. Okulun bir de reviri bulunmaktadır. Rus Şehirleri Birliği'nin açtığı bir okul da Erenköy'de üç katlı ikiz bir konağın dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur (şek. 10). Konağın zengin dekorasyona sahip odaları sınıf, yatakhane ve yemekhane gibi gerekli işlevleri karşılayacak şekilde dönüştürülmüştür. Aydınlatma gaz lambalarıyla yapılmıştır (şek. 11-12).

Şekil 5: Tophane'de kurulan Rus okulunun giriş kapısı.

Ağustos 1921'de, Heybeliada rıhtımına bağlı bir Amerikan zırhlısında, Amiral Bristol'ün girişimiyle, Rusyalı çocuklar için büyük bir dersane açılmış, kamaralar sınıfa çevrilmiştir. 6-12 yaş arasındaki otuz çocuğa eğitim veren dersane daha sonra Rus Çocuklarını Koruma ve Eğitim Komitesi yöneticilerinden Grand Düşes Gagarina'nın desteğiyle Büyükdere'ye taşınmış ve Nisan 1922'den Eylül 1923'e kadar etkinlik göstermiştir.⁹⁹

⁹⁷ Davis, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu," 186-188.

⁹⁸ Bumgardner, *Undaunted Exiles*, 17.

⁹⁹ Deleon, "Beyaz Ruslar," 177.

Şekil 6: Tophane'de hamam kalıntılarının olduğu teraslar ve istinat duvarları.

Şekil 7: Tophane'deki Rus okulunun bir sınıfı.

Şekil 8: Tophane'deki Rus okulunda yemekhane olarak kullanılan orta hol.

Şekil 9: Tophane'deki Rus okulunda erkek çocuklar için yatakhane.

Şekil 10: Erenköy'de bir köşkte kurulan Rus okulu.

Elçilikte oluşturulan kreşte de Rusyalı bir hemşirenin yanında yaşı büyük olan çocukların eğitimi için ayrıca bir Rus öğretmen görevlendirilmiştir. Bir aylık bebeklerden altı yaşına kadar çocukların bakımının yapıldığı bu kreş elçilik bahçesindeki kameriyelerin altında kurulmuş iki Kızılhaç çadırında hizmet vermiştir.¹⁰⁰

Çok sayıdaki Rusyalı mülteci çocuk arasında suça karışmış olanlar da bulunmaktadır. Yaşları 8-17 arasında değişen bu çocukları disipline sokmak için Yıldız'da bir okul açılmış ancak başarılı olamayıp kısa süre sonra kapanmıştır. Eğitim verilemeyen bu çocuklar Fransız hükümeti tarafından çeşitli ailelerin yanına yerleştirilmiş ve zanaat kollarına yönlendirilmişlerdir.¹⁰¹

İşgal süresince Robert Kolej, Konstantinopl Kız Koleji (daha sonra Arnavutköy Amerikan Kız Koleji), Notre Dame de Sion Lisesi gibi bazı yabancı okulların da mülteci öğrencileri burslu olarak kabul ettikleri bilinmektedir. Robert Kolej ayrıca Rusyalı mültecilere iş imkânı da sağlamaya çalışmıştır. Rusyalı mülteciler okulun savaş sırasında kendi ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturmuş olduğu bostanda çalışmış, okulun yakınlarındaki terk edilmiş tekke binasını kolej çiftliğine çevirerek bir de ahır yapmışlardır.¹⁰²

Görüldüğü üzere işgal döneminde yardım kuruluşlarının çok geniş çaplı faaliyet alanları olmuştur. Bunların çok azı Osmanlı tebaası olan Müslümanları kapsamakta, diğer etnik gruplar için ağırlıklı olarak mensup bulunulan cemaatlerin girişimleri ile yardım sağlanmaktadır. Rusyalı mülteciler için hastane açma, aşevi ve barınak kurma, yetimhane ve okul açma gibi pek çok yardım planında rol alan kuruluşlar, Osmanlı hükümeti ile İtilaf kuvvetlerinin sağladığı katkılar ve Amerikan yardımları da dahil olmak üzere çok çeşitlidir. Özellikle eğitim ile ilgili icraatlar açısından Rusyalı mültecilerin talepleri doğrultusunda gösterilen çaba dikkat çekicidir. Bu yardım kuruluşları cumhuriyetin ilanından sonra 1924 itibarıyla Rusyalı mültecilerin büyük ölçüde ülkeden ayrılmaları sırasında da bir süre daha yardımlara devam ettikten sonra yürürlükten kalkmışlardır.

100 Bumgardner, *Undaunted Exiles*, 82-83.

101 *Ibid.*, 28.

102 John Freely, *A History of Robert College*, c. 1 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000).

Şekil 11: Erenköy'deki Rus okulunun bir sınıfı.

Şekil 12: Erenköy'deki Rus okulunun yatakhaneı.

İşgal döneminde şehir sosyal faaliyet mekânları, eğlence anlayışı, spor faaliyetleri ve özellikle gece hayatı açısından sonraki dönemlerdeki kullanımları da derinden etkileyen büyük bir dönüşüm geçirmektedir. Bu dönem İstanbul'da işgal kuvvetlerine mensup yüksek rütbeli bir kişinin hayatının genel hatlarına dair General Harrington'ın anı notlarından yararlanarak somut bir çerçeve çizilebilmektedir. Harrington İstanbul'daki hayatının özellikle geceleri "neşe içinde" geçtiğini belirtmektedir. Mekteb-i Harbiye'de yer alan İngiliz karargâhında çalışan ve 1922 kışında Şişli'de bir apartmanda yaşayan Harrington şehirde gezilebilecek çarşılar, anıtlar ve Boğaz kıyısındaki yerlerin herkesin ilgisini çektiğinden bahsetmekte, ordu içindeki gündelik hayatta İngiliz ordusunun önemli günleri ve İngiltere milli kutlamalarına dair her türlü tören ve geçit resmi gibi etkinliklerin düzenli olarak gerçekleştirildiğini anlatmaktadır. İstanbul'da her türlü zevke hitap eden bir etkinliğin bulunabileceğini söyleyen Harrington, burada avcılık, polo, atıcılık, balıkçılık, yatçılık, golf, kriket, hokey, tenis, duvar tenisi (*squash*) ve benzeri sporların yapılabileceği gibi iyi kulüpler ve güzel kafelerin de bulunabileceğini belirtmektedir.¹⁰³ Bu sporlar arasında o dönem İstanbul'una yabancı pek çok dal bulunmaktadır. Çalışmanın bu kısmında Rusyalı girişimciler tarafından kurulan eğlence ve spor tesislerinin yanı sıra yine Rusya'dan mülteci olarak gelen çok sayıda sanatçı ve sporunun aktif olarak görev aldığı işgal İstanbul'unun diğer mekânları ele alınmaktadır.

Eğlence ve Sosyal Faaliyetler

İstanbul'un *dansingler*¹⁰⁴ ve gece kulüpleri ile tanışması Rusyalı mülteciler vesilesiyle olmuştur. Mültecilerin İstanbul'da açtıkları ilk bar aslında Suriçi'nde, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Divanyolu'nda bugünkü Sağlık Müzesi'nin karşı sırasında kalan tanınmış kiraathanelerden biri olan "Arif'in Kiraathanesi"nin yerindeydi.¹⁰⁵ Ancak bu münferit örnek bir yana yeni bir gece hayatı tarzının şehre tanıtılması işgal yıllarında gerçekleşmiştir. 1920 yılında Rusya'dan gelen ve Moskovalı bir kadınla evlenen Rus uyruklu Afro-Amerikan Frederick Bruce Thomas (Fyodor Fyodoroviç Thomas), Hôpital de la Paix akıl hastalıkları hastanesinin hemen yanında ilk *dansing* açmıştır. Şişli'de Stella bahçesindeki *dansing* işgal kuvvetlerinin subaylarının olduğu kadar şehir kumandanlarının da buluşmak için sıkça tercih ettikleri bir yer olmuştur.¹⁰⁶ Thomas'ın savaş döneminde Yunanistan'da Bertha'nın Barı adlı ünlü tavernayı işletmiş ve savaş sonrası İngiliz ordusunu takiben İstanbul'a gelmiş olan bar işletmecisi İngiliz Bertha Proctor ile ortak olarak kurduğu Kulüp Stella olarak da bilinen bu mekân aslen Anglo-Amerikan Garden Villa olarak adlandırılmıştır. 10 numaralı tramvay hattının son durağında bulunan arsaya 1919'da kısmen şehir dışında kalsa da kolay ulaşılmaktaydı. 24 Haziran 1919'da açıldığında bahçe restoranında Rus-Fransız mutfağının birleşimiyle birinci sınıf akşam yemekleri, bir Amerikan bar, bir Çigan orkestrası ve varyete gösterileri sunmaktaydı. Aynı yıl Ağustos ayında ise İstanbul'daki ilk caz gösterisi yine bu mekânda gerçekleşmiştir.¹⁰⁷ Thomas'ın girişimleri bu yazlık mekândan sonra Pera'da kış aylarında kullanılabilecek ısıtmalı bir mekânda 20 Ocak 1920'de açılan Royal Dancing Kulüp ile devam etmiştir. Eski Jokey kulübünün yerinde açılan bu mekânda bakara gibi kumar oyunlarını oynadığı gibi balo salonu danslarına önem verilmiş, Amerikalı ve İtalyan öğretmenler ücretsiz fokstrot, *shimmy* ve tango dersleri vermiştir. Sonraki dönemlerde Cumhuriyet'in ilanından sonra da hizmete devam eden Maksim Gazinosu yine Thomas tarafından 22 Kasım 1921 tarihinde açılmıştır.¹⁰⁸

Bu yıllarda Rusya'dan tahliye edilenler artmış, gelenler arasında kendi gösterilerini sahneleme ve tiyatro işletme deneyimi olan kişiler de yeni işletmeler kurmaya başlamışlardır. Daha çok Pera'da yer alan bu girişimlerin yanı sıra Stella'nın sadece iki blok ötede Strelna adıyla yeni

103 Charles Harrington, *Tim Harrington Looks Back*, (Londra: Wyman&Sons, 1941), 106, 107, 148.

104 Alkollü içeceklerin de servis edildiği danslı kahveler.

105 Anonim, "Arif'in Kiraathanesi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994) 243-244.

106 Willy Sperco, *Yüzyılın Başında İstanbul* (İstanbul: İstanbul Kütüphanesi, 1989), 94.

107 Vladimir Alexandrov, *Siyah Rus*, çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 181-186. 21 Ağustos'ta duyurusu yapılan bu caz gösterisi profesyonel caz müzisyeni olmayan ama komedi gösterilerinin perde aralarında caz müziğine de yer veren İngiliz Freddy Miller ve Bruce Thomas ikilisi tarafından gerçekleştirilmiştir. Thomas daha sonraki girişimleriyle gerçek caz müziğini de İstanbul'a getiren kişi olarak anılmaktadır.

108 *Ibid.*, 191, 207.

118 bir bahçe kuran Yuri Morfessi ve Nastya Polyakova adındaki iki şarkıcının işletmesi bir süre Thomas'ın müşterilerini çalmakta başarılı olmuştur.¹⁰⁹

Rusyalı mülteciler tarafından İstanbul'un eğlence hayatına katılan, bazıları bugün hâlâ hatırlanan ya da hizmet vermeye devam eden diğer mekânlara örnek olarak Le Grand Cercle Moskovite,¹¹⁰ Petrograd Pastanesi,¹¹¹ Tepebaşı'nda açılan Petit Champs,¹¹² Mikhail Mikhailoviç tarafından kurulan ünlü lokanta-pastane Türkuaz ve daha sonra yine Mikhailoviç'in de katılımıyla işletilen işgal döneminden sonraki yıllarda açılan Rejans Lokantası verilebilir.¹¹³ Daha ziyade Levantenlere, kentte sayıları giderek artan yabancılara ve askeri görevlilere hizmet veren bu mekânlar çoğunlukla Pera'da toplanmıştır. Galata ve özellikle limanda Galata iskelesi yakınlarında ise daha bakımsız sokaklar, kötü şöhretli mekânlar, ucuz birahaneler ve genelevler bulunmaktadır. Burada uyuşturucu ticareti de yapıldığından mekânların bir kısmına askeri yetkililer tarafından zaman zaman giriş yasaklanmaktadır.¹¹⁴

İşgal döneminde açılan eğlence ve sosyal faaliyet mekânları içinde en büyük tesisler İngilizler tarafından kurulan Moda Summer Club ve Osmanbey Bahçeleri olarak anılan alanda konumlanan British Naval and Military Gardens'tır.¹¹⁵ Moda Summer Club en popüler toplanma mekânlarından biri olarak tanımlanmakta, Pazar günleri öğleden sonraları bu kulüpte British Naval and Military Gardens'ta çalışan Rus şarkıcılar görev almaktaydı.¹¹⁶ Bunlar dışında Amerikan Denizcileri Kulübü,¹¹⁷ Londra Otomobil Kulübü gibi daha küçük ölçekli çok sayıda yeni kuruma rastlanmaktadır.¹¹⁸

Şehirde yalnızca müttefik kuvvetlere ve onların tabiiyetindeki kişilere hizmet vermek üzere açılmış lokanta ve barlar da bulunmaktaydı. Ancak bu kişiler de çoklukla Beyaz Ruslar tarafından açılan mekânları ziyaret ederdi. Rusyalı mülteciler, şehre geldikten kısa bir süre sonra açtıkları Rus usulü lokanta ve barlarla farklı türde bir eğlence hayatı ile tanıştırmışlardır. İzleri günümüze kadar uzanan bu yeni tarzın, Rusyalı mültecilerin burada geçirdikleri dönemden kalan, şehirsiz ölçekteki en belirgin işlevsel farklılaşmayı teşkil etmekte olduğu söylenebilir.

Spor

İşgal döneminde spor faaliyetleri açısından hareketlilik gözlenmektedir. Çeşitli spor kulüpleri kurulmuş, uygun görülen alanlar bunlar için düzenlenmiştir. Harrington'ın sıraladıklarına voleybol, basketbol, binicilik, beysbol ve o dönem popülerleşmeye başlayan boks ve futbol da eklenmelidir. İlk resmi boks müsabakası, futbol sahasına dönüştürülmeden önceki dönemde, Taksim Topçu Kışlası'nın avlusunda gerçekleşmiştir.¹¹⁹ İşgal kuvvetleri, yerli nüfus ve o sırada İstanbul'da bulunan diğer topluluklardan kişilerin arasındaki boks müsabakaları ilgi görmekteydi. Bunlar arasında Türkiye boks tarihine "Kerpiç" lakabıyla geçen Georgi Kirpiçev gibi Rus sporcular da yer alır.¹²⁰ Jimnastikhaneleri ve spor programları açısından

109 Ibid., 196.

110 Bumgardner, *Undaunted Exiles*, 117-129.

111 Bu pastane ilk olarak 1918-1920 yılları arasında İstanbul'a gelen Beyaz Ruslardan Nikola İgnatiedis tarafından kurulmuş, sonradan Ankara Pastanesi adını almıştır. İlk adresi Tepebaşı, Meşrutiyet Caddesi no. 9-11'dir. Daha sonra da İstiklal Caddesi'nde Alkazar Sineması'nın biraz ilerisine taşınmıştır, bkz. Behzat Üsdiken, "Ankara Pastanesi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), 275.

112 Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi'nde ilgili maddede 1919-1920 arasında Tepebaşı'nda Lehman adlı bir Rusyalı bir Yahudi tarafından açıldığı belirtilen bu bar Türkçe yazılışı ile "Pöti Şan" olarak verilmekte ve İstanbul'da Beyaz Rusların açtığı ilk bar olarak sunulmaktadır. Anonim, "Bar, Bar - Pavyon," *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşat Ekrem Koçu, c. 4 (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1958-1971), 2106.

113 Beyoğlu'nda Olivo Geçidi no. 15'te 1931'de Veronika Protoppova, Vera Çirik ve Tefik Manars ortaklığıyla kurulmuş, daha sonra Protoppova ve Manars'ın yerine Mikhail Mikhailoviç ve Abdurrahman Şirin'in geldiği işletmecisi ve çalışanlarının büyük ölçüde İstanbul'da kalmış Beyaz Rusların oluşturduğu lokanta. Anonim, "Rejans," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), 314. Cumhuriyet döneminde İstanbul'da kalan az sayıdaki Beyaz Rus girişimcinin açtığı Ayaspaşa'daki Rus lokantası gibi başka mekanlar da bulunmaktadır.

114 Alexandrov, *Şiyah Rus*, 181.

115 *The Orient News*, 10 Temmuz 1919.

116 *The Orient News*, 10 Temmuz 1920.

117 *The Orient*, 30 Mart 1921.

118 *The Orient News*, 14 Ekim 1920.

119 Cem Atabeyoğlu, "Spor," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), 41.

120 Uturgauri, *Boğaz'daki Beyaz Ruslar*, 158. 1920'de on sekiz yaşında bir Don Kazak olarak İstanbul'a gelen Kirpiçev, iki yıl sonra iki Türk boksörünü nakavt etmiştir, bir yıl sonra Fransız, Amerikan ve İngiliz boksörlerini yenmesi üzerine Türk hayranlarını oldukça sevindirmiştir. Daha sonra da boks kariyerine devam eden Kirpiçev 25 yaşında Türkiye şampiyonu olmuştur.

YMCA spor alanında önemli yere sahiptir.¹²¹ YMCA ve YWCA yaz kampları da açmıştır. Taksim Meydanı henüz meydan olarak düzenlenmemiş,¹²² at, eşek, bisiklet kiralanan yerler ile iki futbol, iki de beysbol sahasına ev sahipliği yapmaktadır.¹²³ İngiliz askerleri tarafından İngiliz karargâhı yapılan Mekteb-i Harbiye'nin yakınlarındaki Ermeni mezarlığında da bir kriket sahası ve tenis kortları kurulmuştur. Kriket oyununu izlemek için oturma sıraları ise mezarlıktaki mezar taşları kullanılarak inşa edilmiştir.¹²⁴ İlk modern spor tesisi Moda Union Club'dır.¹²⁵ İlk düzenli futbol sahası buradaydı, ikincisi ise bir süre Fransa işgal kuvvetlerine mensup Senegalli askerlerin barındırılmasında kullanılan ve sonrasında futbol stadyumuna dönüştürülen Topçu Kışlası'nın avlusudur. Askerler tarafından kullanılırken "Makmahon Kışlası" olarak anılan yapı onların ayrılmasıyla boşaldığında avlusunda Beyaz Ruslar tarafından at yarışları tertiplenmiştir. Futbola karşı artan ilgi ve bu kışlanın karşısındaki talimhane alanında¹²⁶ yapılan maçların topladığı büyük kalabalık, o sıralarda *Spor Alemleri* adlı bir spor dergisi yayımlamakta olan Çelebizade Said Tefvik Bey (Said Çelebi) isimli bir girişimciyi kışlanın avlusunu bir stadyum haline getirmeye teşvik etmiştir. Said Bey 1921'de o dönem için büyük sayılabilecek bir yatırımla burayı teşkilatlı bir stadyuma dönüştürmüştür. Ancak bazı Türk kulüp idarecilerinin ona karşı giriştikleri sebebi bilinmeyen boykot kötü sonuçlar vermiş, stadyumu maçlar için kiralayamayan Said Bey, Bork adında bir Maltalıya devretmek zorunda kalmış; Bork da kapısına büyük bir Yunan bayrağı astığı stadyumda çeşitli sportif gösteriler tertiplemiştir. Özellikle Türk takımlarının işgal kuvvetlerine mensup İngiliz ve Fransız asker takımlarıyla yaptıkları maçlar büyük ilgi görmüştür.¹²⁷

Sahillerin Kullanımı ve Plajlar

Adalar'daki manastırlara ve evlere yerleştirilen Rusyalı mülteciler ilerleyen yıllarda buradaki plajların, gazinoların, lokantaların bir bölümünü kurup işletmiş ve bölgenin yeniden canlanmasına katkıda bulunmuşlardır.¹²⁸

Sahillerin kullanımı ve ilk plajların açılması konusunda Rusların etkisi ilginç ve kalıcıdır. Bir İstanbullu Levanten ailenin mensubu Willy Sperco anılarını kaleme aldığı kitabında 1920 ve 1921 yıllarında Rusyalı bir Yahudi'nin, yaptırdığı ve işlettiği plajdan yüklü bir servet kazandığını belirtmektedir. Daha ilginç bir girişim ise İstanbul'un "Bizans surlarından 12 kilometre ötede"¹²⁹ Marmara kıyısında bir koyda 1920 yılında, Vrangell ordusunun subaylarıyla birlikte Türkiye'ye ulaşan Rusyalı kadınların işlettiği bir plajdır.¹³⁰ Bu plajın Florya sahilinde olduğu anlaşılmaktadır. Soylu bir Gürcü ailesine mensup Dimitri Şalikaşvili'nin anıları da plajlardaki işletmelerin tarihine ışık tutmaktadır. Şalikaşvili İstanbul'a geldikten sonra bir süre Gürcü mülteciler için kurulmuş küçük bir kampta kaldıktan sonra bir deniz hamamı girişiminde yer almıştır. Yine Florya civarında bir kumsalda oluşturulan bu tesiste İngilizlerin ödünç verdiği bir takım eski çadırlar kullanılmış, yiyecek satışı, mayo değiştirme kabinleri gibi hizmetler sunulmuştur. Aynı yerde kendi deniz hamamını kurmak isteyen Kazak bir girişimciyle sürdürüşme yaşandıysa da yiyecekleri Kazakların satması, Gürcülerin ise kabinlere nezaret etmesi şeklinde bir iş bölümü yapılarak birlikte çalışma sağlanmıştır. Aynı zamanda tesiste bir müzik grubu da hizmet vermektedir.¹³¹

Mültecilerin Adalar ve Florya kıyılarındaki plajlara gittikleri görülmektedir. Kısa sürede bu etkinlik İstanbul halkına da yayılmış, yerli halk öncelikle şaşkınlıkla denize giren Rusyalıları izlemeye daha sonra özellikle cumhuriyet döneminde artan bir şekilde denize girmek için gitmeye başlamıştır.¹³²

121 Zafer Toprak, "YMCA," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), 531-532.

122 Dumesnil, *İşgal İstanbul'u*, 32.

123 G. Gilbert Deaver, "Eğlence," *İstanbul 1920*, der. Clarence Richard Johnson, çev. Sönmez Taner (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 230. Ayrıca beysbol maçları ile ilgili haber için: *The Orient*, 30.03.1921.

124 Harrington, *Tim Harrington*, 137.

125 Deaver, "Eğlence," 230.

126 Bugünkü Talimhane semti.

127 Cem Atabeyoğlu, "Taksim Stadyumu," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), 199-200.

128 Anonim, "Adalar," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), 70.

129 Theodosius kara surları kastediliyor.

130 Sperco, *Yüzyılın Başında İstanbul*, 79-80.

131 Charles King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı: Modern İstanbul'un Doğuşu*, çev. Aysen Anadol (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), 99-101'de Hoover Enstitüsü Arşivi - Dmitri Shalikaşvili Evraki'ndan aktardığı gibi.

132 İstanbul'da plaj kültürü için bkz. Zafer Toprak, der., *İstanbul'da Deniz Sefası: Deniz Hamamından Plaja Nostalji / İstanbul's Seaside Leisure: Nostalgia from Sea Baths to Beaches* (İstanbul: Pera Müzesi, 2018).

Dönüşüm sürecinde yabancı ticari şirketlerin merkezlerinin, açılan bar ve lokantaların, yabancı doktorların muayenehanelerinin ve benzeri işlevlere ait mekânların Galata ve Pera bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Rusyalı mülteciler arasında da çok sayıda doktor ve eczacının bu bölgede iş yeri açtığı anlaşılmaktadır. Ancak bunların pek çoğunun İstanbul'da çalışma izni olmadığından bu muayenehanelerin bilgilerine daha çok kapatılma kararlarıyla ilgili çok sayıda haber ve duyuru üzerinden ulaşılmaktadır.¹³³ Aynı şekilde işgal ülkeleri uyruklu kişilerin yerleşmek için ağırlıklı olarak Galata ve Pera bölgesini seçtikleri gözlenmektedir. Galata ve Pera işgal öncesi dönemlerde de Avrupalı nüfusun yoğunlukta olduğu bir bölge olduğundan yabancıların bu bölgede yoğunlaşma eğilimleri rastlantı değildir.

Beyaz Rusların İstanbul'daki mevcudiyetinin önceki araştırmalarda ağırlıklı eğlence hayatı üzerindeki etkileri üzerinden incelendiği görülmektedir. Ancak bu yıllarda İstanbul'daki başlıca mülteci gruplarından biri olan Rusyalı mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanması için oluşturulan mekânlar tüm şehre yayılmış, eğlence sektörü dışında da çok çeşitli işlerde çalışan bu nüfus şehir hayatında oldukça görünür bir yer edinmiştir. İstanbul'a büyük dalgalar halinde gelen Beyaz Rus mülteci nüfusunun barındırılması ekonomik durumu kötü olan ev sahibi Osmanlı hükümetinin yanı sıra İstanbul'un o dönemki idarecileri konumundaki İşgal Devletleri'nin çözmesi gereken sorunlar arasında yerini almıştır. Amerikan yardım kurumları ve uluslararası kanallardan gelen maddi yardımlar da Rusyalı mültecilerin barınma, beslenme, sağlık hizmetleri ve benzeri ihtiyaçlarının karşılanmasında etkili olmuştur. Bu etkinliklerin gerçekleştirilmesi için pek çoğu Pera merkezli olan ofisler açılmış, Rus Elçiliği'nde açılan danışma ve yardım ofisleri yeterli olmadığına çeşitli grupların ve kişisel girişimlerin sayesinde özel göçmen büroları da oluşturulmuş ve bunlar arasındaki irtibata da özen gösterilmiştir. Mültecilerin barındırılması için tahta barakalardan ve çadırlardan oluşan kamplar ve kışlalar gibi büyük kamu yapılarından dönüştürülen barınaklar tahsis edildiği gibi düşük ücretli yurt ve pansiyonlar da açılmıştır. Beslenme ihtiyaçlarının karşılanması için de şehrin çeşitli yerlerinde aşevleri açılmış olmakla birlikte bunlar çok zaman bir kişinin günlük ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Rusyalı mültecilerin genel eğiliminin bir iş bularak oldukça kalabalık olan ve aileler için ayrı bölmelerin ancak perdeler gibi geçici ayırıcılarla sağlanabildiği kamplardan ayrılarak bağımsız bir eve çıkıp kendi geçimlerini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Ortak mutfakların olduğu paylaşılan evlerde bile ailelerin yemeklerini kendi oda veya kompartımanlarında hazırlayıp tüketmeyi tercih etmeleri daha özel bir hayat kurgusunu muhafaza etmeye ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

Rusyalı mülteci çocuklar için açılan yetimhaneler sayıca Osmanlı tebaası diğer etnik grupların çocukları için açılanlar kadar çok görünmese de düzenlenen çok sayıda okulda yetim çocukların yatılı olarak barındırıldıkları ve ihtiyaçlarının karşılandığı görülmektedir. Büyük kampların da bazı kısımları yetim çocuklar için ayrılmakta, böyle durumlarda muhakkak buradaki çocukların eğitimi için de öğretmenler görevlendirilmektedir. Gerek çocukların eğitimleri için Rusyalı mültecilerden yardım kuruluşlarına yöneltilen yoğun talepler, Rusyalı mülteciler arasında toplanan ve satın alınan kitaplar, gerekse yardım kuruluşlarında ve haberleşme ofislerinde listelenen yetişkin mültecilerin künye bilgilerinde adlarının yanı sıra eğitim durumlarının titizlikle kaydedilmesi eğitime verilen önemi vurgulamaktadır.

İşgal dönemi, spor faaliyetleri açısından şöyle değerlendirilebilir: Voleybol, futbol, boks gibi işgal döneminde yaygınlaşan sporların gerçekleştirilmesi için gerekli tesisler daha sonraki dönemlerde teşkilatlanmaya devam ederken, İstanbul'a işgal döneminde gelen beysbol, kriket ve polo gibi sporlar belirgin bir kalıcılık göstermemiş, işgalin sona ermesiyle bunlar için kurulan tesislerin birçoğu kapanmıştır. Amerikalıların kurduğu diğer birçok sosyal içerikli kurum da cumhuriyetin ilanından sonra bir süre daha faaliyetine devam etmiş ancak bu kurumların

133 Örneğin; Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri*, 173. BOA, HR.İM, 71/69 kodlu belgeden aktarılan bilgilerde ruhsatsız olarak çalışan ve kapatılmak istenen eczanelerin bir listesi verilmekte, adreslere bakıldığında bunların hepsinin Beyoğlu'nda yer aldığı görülmektedir. Belgedeki liste şu şekildedir: Galata'da Mumhane caddesinde 109 numarada doktor olduğunu söyleyen Rus tebaasından Mösyö Kefeli'ye ait eczane; Beyoğlu'nda Kumbaracı yokuşunda Rus Sefarethanesi bitişiğinde yine Kefeli'ye ait eczane; Kumbaracı yokuşunda Gregor Abramoviç Saharov ve ortağı Osmanlı tebaasından eczacı Garza'ya ait 90 numaradaki eczane; Taksim Caddesi'nde 77 numarada Rus tebaasından Armats ve Şebsangs'a ait eczane; Doğruyol'da Lüksemburg Sineması karşısında 167 numarada kartpostalçı dükkânı içinde Rus tebaasından Kohen Jozef'e ait eczane; Tünel başında Rus Konsoloslugu bitişiğinde Rus tebaasından Moiz Kilfond'a ait eczane.

faaliyetleri ilerleyen yıllar içinde gitgide azalmıştır. At yarışları gibi bazı sporların kalıcı olarak yaygınlaşmasına ön ayak olan Rusyalı mülteciler aynı zamanda bu dönemin oldukça aktif olan spor hayatında ünlenen sporcularıyla İstanbul'un spor tarihinde de yer edinmişlerdir. Osmanlı'da işgal dönemi öncesi eğlence mekânları arasında meyhaneler yoğunluktadır. Özellikle Tanzimat'tan sonra meyhanelerin sayıları büyük ölçüde artmıştır. Yasak olmasına rağmen Aksaray gibi Müslüman mahalleleri dâhil şehrin çeşitli yerlerinde genelevler bulunmaktadır. Gece kulüpleri ve barlara rastlanmakla birlikte bunlar sayıca azdır.¹³⁴ Bunun üzerine Rusyalı mültecilerin açtıkları barlar, lokantalar, *dansingler*, danslı kahveler ve benzeri işletmeler ile İstanbul'a yeni bir eğlence anlayışını tanıtmışlardır. Mültecilerin yoğun yerleştikleri bölgeler Büyükkada, Heybeliada, Şişli ve Beyoğlu'dur. Açtıkları işletmeler daha çok Galata ve Taksim çevresinde yoğunlaşmıştır. Fakat yayılma alanının kesinlikle bu sınırlar içinde kalmamış olduğu ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu Tarihi Yarımada dâhil neredeyse kalabalık tüm muhitlerde pek çok Rus lokantasının açıldığı görülmekte ayrıca Adalar'da ve Florya'da plaj işlettikleri de bilinmektedir. Rus yaşayış tarzı, şehrsel ölçekte mekânların kullanımlarının farklılaşmasına neden olmuş, bu yenilikler 1924'te Mültecilerin büyük çoğunluğunun şehirden ayrılması ile sona ermemiş, daha sonraki dönemlerin eğlence anlayışını ve yeni eğlence mekânlarının gelişimini tamamen değiştirmiştir.

Tartışıldığı üzere pek çok işlev şehre ilk defa bu dönemde tanıtılmış, bunların bir kısmı işgalin sona ermesiyle ortadan kaybolurken bir kısmının etkileri daha sonraki dönemlere de uzanmıştır. Bu çok boyutlu ve kent ölçeğine yayılmış işlevsel dönüşüm süreci içinde Rusyalı mültecilerin etkileri İstanbul'da mekân kullanımlarını ve kentin sosyal tarihini çok açık bir şekilde etkilemiştir.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Harvard University, Charles Clafin Davis Digital Collection

Yayımlanmış Birincil Kaynaklar

- Brigg, E. W., ve A. A. Hessenstein. *Constantinople Cameos*. İstanbul: British Chamber of Commerce/W. Dudawslly, 1921.
- Bumgardner, Eugenia S. *Undaunted Exiles*. Staunton: The McClure Company, 1925.
- Davis, Charles Clafin. "İstanbul'da Mültecilerin Durumu." *İstanbul 1920*, derleyen Clarence Richard Johnson, çeviren Sönmez Taner. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Deaver, G. Gilbert. "Eğlence." *İstanbul 1920*, derleyen Clarence Richard Johnson, çeviren Sönmez Taner. 223-246. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Dumesnil, Vera. *İşgal İstanbul'u: Le Bosphore Tant Aimé*. İstanbul: İstanbul Kitaplığı, 1993.
- Harrington, Charles. *Tim Harrington Looks Back*. Londra: Wyman & Sons, 1941.
- Pervitich, Jacques. *Plan Cadastral d'Assurances*, pafta 29. İstanbul: Compagnies d'assurances en Turquie, 1926.
- The Orient*
- The Orient News*
- Welles Brown, Anna. "İstanbul'da Yetimhaneler." *İstanbul 1920*, derleyen Clarence Richard Johnson, 197-222. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Wheelock Peet, William. "Kent Yönetimi." *İstanbul 1920*, derleyen Clarence Richard Johnson, 83-108. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

İkincil Kaynaklar

- Alexandrov, Vladimir. *Siyah Rus*. Çeviren Bahar Tırnakçı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Anonim. "Adalar." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 1, 66-73. İstanbul: Tarih Vakfı, 1993.
- Anonim. "Ârif'in Kıraathanesi." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt. 1, 304. İstanbul: Tarih Vakfı, 1993.

¹³⁴ Refik Ahmet Sevensil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 119.

- 122 Anonim. "Bar, Bar – Pavyon." *İstanbul Ansiklopedisi*, der. Reşad Ekrem Koçu, 2106 - 2110. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1958-1971.
- Anonim. "Rejans." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 6, 314. İstanbul: Tarih Vakfı, 1994.
- Ar, Bilge. "İşgal İstanbul'unda Yangınların Kente Etkisi, Ortaya Çıkan Konut Sıkıntısı ve Buna Yönelik Çözümler." *Mimari ve Kentsel Koruma: Nur Akın'a Armağan*, derleyen Kutgün Eyüpçiller ve Zeynep Eres, 71-86. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2013.
- Atabeyoğlu, Cem. "Spor: Osmanlı'dan Günümüze." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 7, 41-42. İstanbul: Tarih Vakfı, 1994.
- . "Taksim Stadyumu." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 7, 199-200. İstanbul: Tarih Vakfı, 1994.
- Bakar, Bülent. *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2012.
- Bilsel, F. Cânâ, ve Pierre Pinon, der. *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951) / From the Imperial Capital to the Republican Modern City: Henri Prost's Planning of İstanbul*. İstanbul (1936-1951). İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Criss, Bilge. *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Deleon, Jak. "Beyaz Ruslar." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 2, 177-179. İstanbul: Tarih Vakfı, 1994.
- . *Eski İstanbul'un (Yaşayan) Tadı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.
- Freely, John. *A History of Robert College*, cilt 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Göçmen, Muammer. "Mütareke Yıllarında İstanbul'da Beyaz Rusların Sürgün Hayatları." *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20, s. 1 (2008): 199-216.
- King, Charles. *Pera Palas'ta Gece Yarısı: Modern İstanbul'un Doğuşu*. Çeviren Ayşen Anadol. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.
- Macar, Oya Dağlar, ve Elçin Macar. *Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010.
- Oral, Atilla. *İşgal'den Kurtuluşa İstanbul*. İstanbul: Demkar Yayınevi, 2013.
- Pekman, Yavuz. *Geleceğe Perde Açan Gelenek: Geçmişten Günümüze İstanbul Tiyatroları II- Beyoğlu, Şişli, Beşiktaş ve Çevresi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Raeff, Marc. *Russia Abroad: A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939*. New York: Oxford University Press, 1990.
- Safa, Peyami. *Sözde Kızlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997.
- Sevengil, Refik Ahmet. *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Sözen, Metin. *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.
- Sperco, Willy. *Yüzyılın Başında İstanbul*. İstanbul: İstanbul Kütüphanesi, 1989.
- Şehsuvaroğlu, Bedii N. *Göztepe*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1969.
- Toprak, Zafer, der. *İstanbul'da Deniz Sefası: Deniz Hamamından Plaja Nostalji / İstanbul's Seaside Leisure: Nostalgia from Sea Baths to Beaches*. İstanbul: Pera Müzesi, 2018.
- . "YMCA." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 7, 531-532. İstanbul: Tarih Vakfı, 1994.
- Topuzlu, Cemil. *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*. Hazırlayan Cemalettin Topuzlu. İstanbul: Topuzlu Yayınları, 2002.
- Tutel, Eser. "Büyükkada Rum Yetimhanesi." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 4, 354. İstanbul: Tarih Vakfı, 1994.
- Uturgauri, Svetlana. *Boğaz'daki Beyaz Ruslar 1919-1929*. Çeviren Uğur Büke. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2015.
- Üsdiken, Behzat. "Narmanlı Han." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 6, 47-48. İstanbul: Tarih Vakfı, 1994.
- . "Ankara Pastanesi." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 1, 275. İstanbul: Tarih Vakfı, 1994.